

УДК 050(477)''189/190'':821.161.2-3Мир](045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2024.10(339).43-47

Анжела Шумілова,
молодша наукова співробітниця
відділу науково-бібліографічної інформації НБУВ,
e-mail: Shumilova@nbuv.gov.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4731-2346>

Кароліна Сінельник,
магістр НАКККиМ,
e-mail: karolinasinelnik@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-4227-8000>

Прижиттєві публікації творів Панаса Мирного на сторінках періодичних видань кінця XIX — початку XX століть (до 175-річчя від дня народження)

У статті досліджено періодичні видання, в яких надруковано прижиттєві твори Панаса Мирного та присвячені йому меморіальні статті (некрологи). Розглянуто проблематику творів видатного українського прозаїка й драматурга. Визначено стан бібліографічного забезпечення порушеного питання. **Мета статті** — дослідити інформаційний потенціал прижиттєвих публікацій творів видатного українського письменника, перекладача Панаса Яковича Рудченка (Мирного) у періодичних виданнях кінця XIX — початку XX ст. **Методологія дослідження** базується на застосуванні біографічного, хронологічного, джерелознавчого (аналізу літературно-критичних, публіцистичних джерел) методів, синтезу інформації, а також емпіричного методу опису та моделювання. **Наукова новизна** полягає в комплексному дослідженні, узагальненні, поданні поглибленої інформації щодо масиву періодичних видань, на сторінках яких віддзеркалено життєвий шлях Панаса Мирного та його творчість за часів царського самодержавства. Акцентовано на співпраці українських письменників і значущості творчого доробку письменника. **Висновки.** Аналіз джерел, що містять відомості про Панаса Мирного, обсяг публікацій його творів зумовлюють потребу укладання нового персонального біобібліографічного покажчика.

Ключові слова: українська література; царська цензура; Панас Мирний; періодичні видання (альманахи, часописи, збірники, журнали, газети)

Постановка проблеми. Показником актуальності обраної теми статті є наукові праці, які базуються на вивченні періодичних видань кінця XIX — початку XX ст. та їх місця в системі української преси, політичному й культурному житті країни. Наукова новизна полягає в комплексному дослідженні, узагальненні, наданні поглибленої інформації щодо масиву періодичних видань (часописів, альманахів, збірників, журналів, газет), на сторінках яких відображено життєвий і творчий шлях Панаса Мирного за часів царського режиму. Проблематику дослідження зумовлено потребою переосмислити творчу спадщину українського класика, який синтезував розмаїття тем і літературних напрямів, реалістично відтворив життя народу, зробив вагомий внесок у розвиток української літератури та мови.

Аналіз досліджень і публікацій. Джерелознавчою базою дослідження є прижиттєві публікації творів Панаса Мирного в періодичних виданнях (альманахах, часописах, збірниках, тижневиках, журналах, газетах) кінця XIX — початку XX ст.: "Багаття" (Одеса), "Вік" (Київ),

"Вістка" (Київ), "Громада" (Женева), "Діло" (Львів), "Дубо в листя" (Київ), "З нево і" (Вологда), "З потоку життя" (Херсон), "Зоря" (Львів), "Кієвская старина" (Київ), "Літературно-науковий вісник" (Львів; Київ), "Правда" (Львів), "Рада" (Київ), "Рідний край" (Полтава), "Степ" (Херсон). Меморіальні статті (некрологи), присвячені вшануванню пам'яті видатного письменника, опубліковано у львівській газеті "Український вісник" (попередня назва — "Діло") та "Літературно-науковому віснику".

Важливий внесок у вивчення періодичних видань зазначеного періоду, їх сутності та місця в системі видавничої справи України зробили А. Животко [6], М. Кичинський [9], Г. Корбич [10], В. Лубчак [13; 14], І. Михайлин [18]. Ю. Семенко, вивчаючи значення журналу "Рідний край" у літературному процесі початку XX ст., з'ясувала роль Панаса Мирного у становленні цього видання [25]. Вихід у Києві (2005) систематичного покажчика змісту журналу "Кієвская старина": (1882—1906)" став підсумком дослідження М. Палієнко [20].

Тогочасна періодика відігравала важливу роль у становленні та розвитку загальнокультурної сфери, адже відповідала запитам часу й віддзеркалювала події суспільно-політичного та культурного життя країни. Публікація творів українських письменників на сторінках періодичних видань, у яких об'єктивно відображено життя панівного класу, селян і робітників, сприяла формуванню нового мислення.

Закономірно, що дослідження життєвого та творчого шляху Панаса Мирного науковців ХХ ст. були значною мірою заангажовані, упереджені, написані "під владу", проте саме ці праці є фундаментом для ґрунтовного вивчення етапів та особливостей розвитку української літератури зазначеного періоду крізь призму політичних подій.

Нині наявно чимало досліджень, присвячених творчому доробку Панаса Мирного [21—24; 27]. Вони вирізняються ґрунтовністю й багатаспектністю, кожне з них репрезентує новий погляд на розуміння творчого та життєвого шляху письменника. Особливої уваги варті праці "Великий реаліст" С. Зубкова [7], "Панас Мирний: нарис про життя і творчість" Є. Кирилюка [8], "Суспільно-політичні погляди Панаса Мирного" В. Євдокименко [5], "Панас Мирний: біографія : дослідження" В. Черкаського [29], дослідження І. Григоренко [1; 2] та ін.

Мета статті — дослідити періодичні видання кінця ХІХ — початку ХХ ст., в яких було надруковано прижиттєві твори Панаса Мирного; розкрити інформаційний потенціал публікацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Панас Якович Рудченко (літературний псевдонім Панас Мирний) — відомий український письменник-реаліст, драматург, перекладач, творець соціально-психологічного викривального роману, повісті, новели 1870—1880-х рр. У порівнянні з українськими прозаїками кінця ХІХ — початку ХХ ст. творчість Панаса Яковича відбиває цілу епоху — від кріпосницької реформи 1861 р. до революційних подій 1905 р. Глибоке занурення автора в соціальні проблеми під час зображення людських характерів, вчинків, подій та явищ сприяло тому, що його проза стала цілковито новим явищем у тогочасному літературному процесі. Панасу Мирному також притаманні висока ідейність, глибока відданість народові, що належать до тих шляхетних традицій, які свято береже й розвиває українська література. М. Коцюбинський свого часу назвав письменника її "силою й красою". Уперше в українській художній прозі Панас Якович закликав "цей світ виполонити і виростити новий".

П. Рудченко народився 1 (13) травня 1849 р. у Миргороді Полтавської губернії в родині бухгалтера повітового казначейства. Батько походив із родини простого козака, рід матері — доньки місцевого колезького реєстратора — брав початок від захожого грека. У спогадах письменник зазначав: "Козача кров батьків, змішана з грецькою кров'ю (по матері), швидко бігла по жилах і змушувала битися молоде серце любов'ю до свого краю, до свого обездоленого народу, а чудові казки та пісні, що змалку тішили дитячу душу, схиляли його до рідного слова".

Освіту хлопчик здобув у Миргородському парафіяльному училищі (1857—1858) та Гадяцькому повітовому училищі (1858—1862) [17, с. 161—164]. Світогляд підлітка формувався в той період, коли в центрі суспільного життя стояло питання скасування кріпацтва та проведення поміщицьких реформ. Традиційний соціальний характер (патріархальний господар) після реформи набув нового трактування — селянин опинився перед проблемою вибору способу господарювання, а згодом — і життєвого шляху. Слід зауважити, що саме життя села стало головною темою українських письменників кінця ХІХ ст. Окрім цих творів, Панас читав і поезії Т. Шевченка, якого обожнював і знав напам'ять майже весь "Кобзар", і, ймовірно, заборонену царською цензурою літературу.

На 14 році життя юнак пішов на державну службу, розпочавши її писарчуком Гадяцького повітового суду. Як згадував Панас Якович, "умови праці виявилися жахливими: середовище брехунів і підлабузників, бездушність чиновників, гра в карти на гроші, постійна пиятика, хабарі, відвертий обман прохачів". Це вражало та гнітило хлопця. Зауважимо, що загалом П. Рудченко прослужив на різних посадах 56 років: чиновницька робота канцеляриста в Пирятинському суді (1863), помічника бухгалтера в Гадячі (1863—1864), діловода у Прилуках (1865—1867) і Миргороді (1867—1871). Від 1871 р. до січня 1920 р. працював у казенній палаті в Полтаві, де пройшов шлях від бухгалтера (1879), секретаря (1882) до начальника першого відділу [17, с. 162]. У 1914 р. П. Рудченко дістав чин дійсного статського радника. Після 1917 р. працював у Полтавському губернському фінансовому відділі помічником бухгалтера державного казначейства. Окрім роботи, Панас Якович брав активну участь у діяльності полтавського народницького гуртка "Унія" (від 1875 р.), підтримував зв'язок з М. Коцюбинським, М. Лисенком, М. Старицьким, Лесею Українкою.

Ставши на шлях письменства у 1844 р., П. Рудченко ставив високоідейні завдання — як найточніше зобразити реальне життя, відтворити його сутність і природу пером правди. Гострий письменницький зір, глибока природна спостережливість, емпатія та великий талант дали йому змогу зрозуміти й художньо відобразити найхарактерніші явища тогочасної дійсності. Письменник прагнув розкрити історичний, психологічний і творчий аспекти життя героїв. Його твори — це незаперечне свідчення небайдужого ставлення до долі багатьох поколінь українців.

Панас Якович дбав про збереження чистоти української мови, її збагачення й утвердження як невіддільної ознаки рівноправної з іншими націями. Письменник був палким патріотом, відданим інтересам пригнобленого самодержавством народу: "Якби я зміг показати безталанну долю життя людського, високою його душою, тепле серце, як вони є у мирі, — то б моя слава була й моя надія справдилася... Через це я і пишу, пробую — а ось може і вдасться. Так що писання — моя думка, моя надія, моя віра...".

Попри те, що у 1870—1880-х рр. письменник плідно працював, через цензурні переслідування українського слова в Російській імперії його твори виходили друком здебільшого за кордоном і в Наддніпрянській Україні, тому були майже невідомі широкому колу читачів.

В Австро-Угорській імперії з початком конституційного періоду 1860—1890-х рр. відбулася низка змін у культурно-освітньому та громадсько-політичному житті українців, що вплинуло на процеси національного відродження в Галичині. Серед них — зародження народовецького культурно-політичного руху, метою якого став захист прав руського (українського) народу, підтримка його інтересів у всіх сферах суспільного життя. У той період активно розвивалася українська преса [6, с. 13—14].

За таких політичних умов "живі сили" українського слова кінця XIX — початку XX ст. сконцентрувалися в Галичині та на Буковині, де цензурні утиски були не такими жорсткими. На тих теренах виходив (із перервами) літературно-політичний часопис "*Правда*" (1867—1898).

У літературно-науковій частині видання публікували розвідки, літературно-критичні праці та історичні огляди, етнографічні матеріали тощо. "*Правда*" відіграла велику роль в історії українських національних змагань, що мали на меті об'єднання прогресивних сил на патріотично-культурному ґрунті [6, с. 144—145].

Редакція часопису через Івана Рудченка (псевдонім Білик) — відомого літературознавця та літературного критика, запросила до співпраці його брата — Панаса Рудченка. Письменник дебютував і як поет, і як прозаїк. У 1871 р. у № 5 львівської "*Правди*" було надруковано патріотичний вірш "Україні" під псевдонімом "Опанас Мирний", а наступного року — оповідання "Лихий попутав" без підпису.

У листопаді 1872 р. Панас Якович завершив повість "Чіпка", яку надіслав до редакції часопису. Згодом, за участі брата Івана, письменник створив на її основі роман "Хіба ревуть воли, як ясла повні?" (1872—1875).

Задум твору виник у Панаса Мирного навесні 1872 р. під час мандрівки з Полтави до Гадяча. Роман "Хіба ревуть воли, як ясла повні?" — це історія закріпачення селян с. Піски, їх становища після реформи, це жахливі картини зубожіння й голодування, перших подорожей до Одеси та Херсона у пошуках заробітку, наростання гніву селянських мас проти соціальної несправедливості, перетворення головного героя Чіпки — правдошукача, бунтаря, месника за кривду свого народу — на "пропащу силу" та розбійника.

На той час творчий доробок Панаса Мирного становив кілька неопублікованих зразків прози, драматичних творів і перекладів (зокрема "Слова о полку Ігоревім"). У 1874 р. у "*Правді*" побачили світ нарис "Подоріжжя од Полтави до Гадячого" (№ 10—13), в якому вперше на сторінках преси було подано історію Гнидки, прототипу головного героя роману "Хіба ревуть воли, як ясла повні?", та оповідання "П'яниця" (№ 16—19). У 1889 р. на сторінках часопису вперше було надруковано "Казку про Правду та Кривду", що того самого року вийшла окремим виданням.

У травні 1876 р. Олександр II підписав так званий Емський указ про заборону публікації творів українською мовою та ввозу з-за кордону українських видань, через що епохальний роман "Хіба ревуть воли, як ясла повні?" майже п'ять років (1875—1880) пролежав у рукописі. У липні 1876 р. твір було передано М. Драгоманову до Женеви.

Схожа доля спіткала й повість Панаса Мирного "Лихі люди (один листочок з життя)", написану 1875 р. й анонімно надруковану під однойменною назвою у 1877 р. у третій книзі українського збірника "*Громада*" (Женева), який упорядкував М. Драгоманов. Удруге цей твір було надруковано у четвертій збірці зазначеного видання у 1878 р. Відтак вихід збірника припинився. Натомість наприкінці 1880 р. у Женеві

було засновано новий журнал, що також мав назву "Громада" й виходив за редакцією М. Драгоманова, М. Павлика і С. Подолинського [3, с. 114]. Надалі повість після значних редагувань та під назвою "Товариші" була підготовлена для друку у збірці "Збираниця з рідного поля", однак через цензурний тиск опублікована не була. На теренах України повість під назвою "Товариші" була надрукована Полтавською спілкою споживчих товариств у 1918 р.

Твір розповідає про українських інтелігентів-різничинців, які були пов'язані шкільною дружбою, проте обрали різні життєві дороги. Одні стали кар'єристами: "Попенко та Шестірний "ідуть вгору"; інші — Жук і Телепень — вибрали шлях "служіння народові". Панас Мирний зобразив залежність буржуазної інтелігенції від капіталістів і процес виокремлення з її середовища найкращих сил, які боролися за кращу долю народу. В Україні повість розповсюджували нелегально.

Наприкінці 1870-х рр. — на початку 1880-х рр. Панас Мирний написав повість "Голодна воля", яку не було опубліковано через цензурні заборони сумнозвісного Валуєвського циркуляра (1863). Письменник надавав оцінку селянській реформі 1861 р. крізь призму ідей революціонерів-демократів, уособивши її, зокрема, в образі "голодної волі". Панас Мирний яскраво змалював наростання народного гніву проти поміщиків, викриваючи свавілля кріпосника Гамзи та його управителя, які знущалися із селян. Кріпаки з обуренням вимагали від поміщика документ "на волю", що стала для них "голодною", адже змусила йти із села на заробітки. Повість знайшла свого читача лише в 1940 р.

У квітні 1880 р. Панаса Мирного нагородили о рєно м Станіслава III, і в цьо му ж місяці в Женеві вийшов роман "Хіба ревуть воли, як ясла повні?". Твір було надруковано власним коштом М. Драгоманова під двома псевдонімами — Панаса Мирного та Івана Білика. Роман не потрапив в Україну, через що, на жаль, не став подією тогочасного літературного життя.

Лише в 1901 р. київський альманах "Вік" надрукував уривок із зазначеного роману під назвою "Польова царівна". Вперше легально цей твір під назвою "Пропаша сила" було повністю опубліковано у 1903 р. на сторінках двомовного журналу "Кієвская старина". Того самого року у Львові роман вийшов окремим виданням під оригінальною назвою.

Варто докладніше зупинитися на значенні журналу "Кієвская старина" для розвитку україн-

ського літературного процесу. Часопис був першим багатопрофільним історичним, етнографічним, белетристичним щомісячником, виходив у Києві російською й українською мовами (у російській транслітерації від 1905 р., в українській — від 1906 р.) упродовж 1882—1906 рр. Цензура забороняла публікації українською мовою, бо ретельно дотримувалася вимоги царя "строга следиць за теми мєстами в украинских книгах, где трактуєтьсє о народности и речи украинской, чтобы украинцы не давали предпочтения любви к родине перед любовью к отечеству" [28, с. 145]. Від 1907 р. журнал виходив українською мовою під назвою "Україна". Дослідник М. Кичинський називав часопис "неофіційним центром української демократичної думки і літературного процесу": "Журнал зібрав майже весь науковий і мистецький актив тогочасної України: громадських діячів і вчених, в т. ч. істориків, етнографів, філософів, лінгвістів, літературознавців, письменників" [9, с. 78]. Часопису належить значна роль у поглибленні історико-краєзнавчих, топографічних, демографічних досліджень в Україні. У виданні друкували матеріали, котрі широко висвітлювали історію українського козацтва, національно-визвольних і державотворчих змагань українського народу, питання україно-російських та україно-польських відносин тощо. Дописувачі часто порушували проблеми національного, культурно-історичного та літературного розвитку, намагалися формувати національну самосвідомість населення.

У 1886 р. у журналі "Кієвская старина" (Т. 15, № 7, с. 542—547) було опубліковано твір Панаса Мирного "Збираниця з рідного поля". Наступне оповідання "Морозенко" надрукували в "Кієвской старине" (Т. 60, № 3, с. 366—396) у 1898 р. Письменник оповідав про бідного селянського хлопчика, який замерз у лісі, шукаючи казкового діда Мороза, аби він врятував їх з матір'ю від голоду. Незабаром друкарня Київського університету випустила оповідання окремим виданням. А в 1904 р. оповідання "Морозенко" та "На вічну пам'ять Котляревському" побачили світ на сторінках "Літературного збірника" (Т. 87, № 12, с. 181—183) [20, с. 237, 255, 329].

І. Франко остерігався називати "Кієвскую старину" журналом, адже його матеріали, особливо в перші роки існування, не торкалися громадсько-політичного життя й подій сучасності, через що буржуазне літературознавство так високо цінувало видання [6, с. 116].

В окреслений період, як зазначалося, у східній Україні періодична українська преса

тільки почала зароджуватися. Як наслідок, твори Панаса Мирного, видані за кордоном, у Російській імперії та Наддніпрянській Україні довгий час не друкували, його творчість була мало відомою українському читачеві кінця XIX — початку XX ст., адже царська цензура не дозволяла письменникові-демократові розкривати читачеві всі суперечності пореформеної дійсності. Загалом, становище журналістики та літератури у східній і південній Україні наприкінці XIX ст. було вкрай незадовільним. В альманахах, літературних збірниках друкували переважно белетристику. Ані Валуєвський циркуляр, ані Емський указ її не забороняли, проте решту української періодики тодішнє законодавство фактично знищило. У той період творчим українським силам не вистачало преси, яка б виходила постійно, а та, що виходила, не могла бодай мінімально забезпечити потреби громадськості, а письменників і поетів [18, с. 4, 121].

Як зазначив С. Наріжний, "під пресою в теперішні часи розуміють майже виключно газети та періодичні часописи. Але історично з цим поняттям треба зв'язувати також і різні збірники й деякі інші публікації, що виходили ще за часів, коли справжньої преси в сьогоdnішньому розумінні не було, а її заступали різні "сурогати" — альманахи й подібні видання. На українських землях часописи в сучасному розумінні з'явилися лише в другій половині XVIII ст." [19]. Зародившись у Харкові, згодом альманахи активно виходили і в інших містах роз'єднаної України: Києві, Львові, Чернівцях, Чернігові, Одесі, Херсоні.

Особливо важливу роль українські збірники відіграли на початку XX ст. на півдні Російської імперії, засвідчивши бажання українських культурно-мистецьких кіл жити в одному руслі актуальних суспільних процесів, спонукавши письменників до пошуку нових мистецьких орієнтирів, що зрештою спричинило літературно-мистецьку дискусію 1901—1904 рр.

Наприкінці XIX ст. цензурна практика певною мірою послабшала [4, с. 112]. Цим скористалися О. Кониський і М. Старицький, які домогалися дозволу на випуск літературних альманахів "Луна" (1881) і "Рада" (1883—1884). Альманах "Рада" за редакцією М. Старицького, виріс "з того ж кореня, що й "Луна" за редакцією О. Кониського: редактор намагався організувати видання літературного журналу, але дозвіл вдалося отримати лише на альманах" [18, с. 76]. Панас Мирний був першим, хто підтримав ініціативу колег. Український альманах вийшов книжкою на 470 сторінок і містив багато цінного літературного матеріалу. І. Франко високо оцінив видання, назвав його вихід "першим весняним громом", а у статті "Южнорусская литература" зауважував: "Изданные Старицким в 1883—1884 годах два тома сборника "Рады" свидетельствовали о том, что украинская литература имеет недюжинный талант, умеющий глубоко и пристально заглядывать в жизнь и художественно воспроизводит..." [4, с. 123].

(Далі буде)

Надійшла до редакції 26 вересня 2024 року

ЗА РУБЕЖЕМ

УДК 655.423+655.54/.58]-048.67(460:100)(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2024.10(339).47-52

Лариса Мильченко,
старша наукова співробітниця
відділу моніторингу засобів масової інформації
Книжкової палати України,
e-mail: svirel.34@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5905-077X>

Експорт книжкової продукції, міжнародні виставки, популяризація мови та літератури — чинники підвищення іміджу Королівства Іспанія на світовій арені*

Переклади, які стали однією з головних особливостей іспанського книжкового ринку, також є вагомим чинником міжнародного іміджу

цієї країни. Загальна кількість перекладених видань перевищила 25,8 тис. примірників. Звісно, не всі мови однаково популярні, зокрема

* Закінчення. Продовження див.: Вісник Книжкової палати. 2024. № 9. С. 47—52.
© Мильченко Л., 2024